

tot stand kwam in de abdij van Affligem. Bij deze opsomming van kopieën van boek VI dient aangestipt te worden dat we zowel te maken hebben met handschriften bestemd voor een reguliere opdrachtgever (stad Brussel) als voor een regulier monastiek milieu (abdij van Affligem?) en een regulier canoniek milieu (Windesheimpriorij Korsendonk). Dankzij sporen van tekstuitwisseling, bijvoorbeeld op hagiografisch en historio-graphisch gebied, weten we dat er sprake was van intensieve contacten tussen deze instellingen. De reeds eerder vermelde Nicolaus Clopper Jr. bijvoorbeeld maakte gebruik van bronnen uit Korsendonk om zijn *Florarium temporum* samen te stellen. Of het *Tractatulus de laude terrae brabantiae*, waarvan het ontstaan door J. Tigelaar in Korsendonk gesitueerd wordt, is enkel volledig overgeleverd in een kopie die toebehoorde aan een kanunnik van Sint-Goedele (met name handschrift AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek, I H 25).⁴ Er is hier dus zeker sprake van Brabantse religieus-culturele netwerken die er een zekere mate van tekstuitwisseling op na hielden. Toegegeven: de herkomstbepaling van afschriften brengt op zich niets bij over de conceptie van de autograaf van boek VI, maar het kan wel veel leren over het reële 'publiek' van de tekst, de tekstreceptie en dus – opnieuw – de omgeving waarin deze aanvulling op Brabants' geschiedenis relatief kort na het ontstaan ervan gekopieerd werd. Het zou dus de moeite kunnen lonen om dit sterk Brabantsgezind netwerk te betrekken in het hele plaatje.

Ik ben me er zeer goed van bewust dat ik door een mediëvistische bril naar dit zeer uitzonderlijke handschrift kijk, zodat deze suggesties voor verder onderzoek geenszins als een tekortkoming mogen beschouwd worden. Houthuys geeft in haar werk zelf ook meermaals bijkomende onderzoekspistes aan die het uitspitten meer dan waard zijn. Ze koppelt de wijzigingen die het tekstcorpus onderging bovendien zelf ook vlot aan de extraliteraire, historische context. Ik zou willen aansporen tot het verder bewandelen van dit pad. In een casus als deze kan een confrontatie tussen een grondig doorgedreven analyse van de autograaf van boek VI van de *Brabantsche yees-*

ten – zoals deze met brio uitgevoerd werd door Houthuys – met de bewaarde archivalische bronnen van en over de opdrachtgevers Petrus de Thimo en Edmond de Dynter en een contextgebonden reconstructie van de tekstoverleveringsgeschiedenis, de contacten en netwerken blootleggen die een rol speelden in het propageren van Brabants grootsheid.

Adres van de auteur: Dries 77, B-9550 Hillegem; valerievermassen@gmail.com

Herontdekt. Hadewijch door de ogen van Albert Verwey

GERARD BOUWMEESTER

Naar aanleiding van: Annette van Dijk, *'Welk een ketter is die vrouw geweest!' De plaats van Albert Verwey in de Hadewijchreceptie*. Hilversum: Verloren, 2009. 438 p. ISBN: 978-90-8704-102-1. Prijs: € 39,- .

Op 6 juni 1917 schreef Albert Verwey aan de Duitse vertaalster Hilde Telschow een brief, waarin hij haar onder andere bedankt voor de toezending van wat literatuur en een bos bloemen. Hij schreef haar over de vertaling die hij maakte van Hadewijchs visioenen en sloot af met 'Welk een ketter is die vrouw geweest!'. Het is slechts een van de vele mogelijke voorbeelden (maar wel een extreem voorbeeld) van de betrokkenheid die Verwey aan de dag legde bij het werken met Hadewijchs teksten. Nog geen eeuw herontdekt, is Hadewijch in Verweys tijd bezig met een opmars in de literatuurgeschiedschrijving. Met Albert Verwey (1865-1937) als focalisator geeft de studie van Van Dijk een fascinerende inkijk in de Hadewijchreceptie in de periode rond de eeuwwende.

Verwey benaderde Hadewijch in zijn hoedanigheid als dichter, criticus, vertaler en hoogleraar. Van Dijk heeft gekozen haar studie te structureren volgens die rollen van Verwey (of beter: de teksten die hij in zijn verschillende hoedanigheden schreef), in plaats van chronologisch.

⁴ J. Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd* (genoemd in noot 4).

Ze schrijft hierover het volgende: 'Die keuze kan kunstmatig lijken, omdat Verwey zelf, onder andere bij zijn inaugurale rede in Leiden, heeft betoogd dat zijn dichterschap en professoraat in elkaars verlengde lagen, met andere woorden: bij alles wat hij schreef, werkte ook de dichter in hem mee. Maar door de invalshoeken van elkaar te onderscheiden, kunnen de teksten onderling vergeleken worden binnen het eigene van elk van die benaderingswijzen voordat ze in een breder kader geplaatst kunnen worden' (p. 14). Op die manier is het proefschrift van Van Dijk, waarmee zij in april 2009 promoveerde aan de Universiteit van Tilburg, uit vijf hoofdstukken komen te bestaan, die worden voorafgegaan door een inleiding en afgesloten met een aantal bijlagen. De eerste twee hoofdstukken laten zich lezen als een verlengde inleiding, waarin eerst de Hadewijchreceptie en daarna Albert Verwey breed besproken worden. Daarna volgen twee hoofdstukken waarin eerst Hadewijch in de poëzie van Verwey besproken wordt en daarna Hadewijch in het proza van Verwey. In het vijfde en laatste hoofdstuk schrijft Van Dijk naar een conclusie toe, daarbij twee belangrijke figuren (her)introducerend: Jozef van Mierlo en Dante Alighieri. In wat nu volgt, zal ik de hoofdstukken gedetailleerder bespreken.

Het eerste hoofdstuk, getiteld 'Hadewijchreceptie', is opgedeeld in een aantal paragrafen, achtereenvolgens 'Hadewijchreceptie aan het begin van de twintigste eeuw', 'Mystiek in het fin de siècle en het begin van de twintigste eeuw' en 'Hadewijch in de Nederlandse literatuur van het fin de siècle'. Deze brede insteek maakt het hoofdstuk zeer informatief en uit zowel de hoofdtekst als de voetnoten blijkt dat Van Dijk zich ruim op de hoogte heeft gebracht van beschikbare literatuur. Ik mis hier en daar wel de wat recentere literatuur, zoals het artikel van Erik Kwakkel over de Hadewijch-handschriften in dit tijdschrift en het artikel van Wybren Scheepsma over de relatie tus-

sen Hadewijch en de *Limburgse Sermoenen* (Van Dijk verwijst wel in een voetnoot naar de studie van Scheepsma, maar artikel noch boek vind ik terug in de bibliografie).¹ Echter, het moet gezegd, het doel van Van Dijk is ook geen uitvoerige studie over Hadewijch, maar over haar receptie, en als dat in paragraaf 1.4 op gang komt, wordt het fascinerend. Zeker paragraaf 1.6 heb ik met stijgende verbazing gelezen: over hoe F.J. Mone in 1838 aanvankelijk meende dat de teksten van Hadewijch 'weltliche Lieder' waren, hoe hij werd gecorrigeerd door J.F. Willems, die meende dat het om geestelijke teksten ging, en hoe F.A. Snelaert schreef: 'prachtige geestelijke zangen, welke van zoo een hevigen liefdegloed blaken, dat men zich afvraagt of ze niet eerder tot een menselijk wezen dan tot de hemel gericht zijn' (p. 24). Via het treffend citeren van het betrokken en bevlogen wetenschappelijk negentiende-eeuws proza weet Van Dijk een discussie weer te geven, waarbij veel bekende voorgangers geciteerd of geparafraseerd worden: het gaat te ver om hier alle namen te noemen, maar in de pagina's 24 tot 37 komen velen die een (deel van hun) studie aan Hadewijch hebben gewijd voorbij, van Serrure en Jonckbloet, via Kalff en De Vooy, tot De Paepe en Willaert. De volgende paragraaf geeft een even uitvoerige introductie op mystiek en het fin de siècle. Ook in deze paragraaf doet Van Dijk weer diverse observaties, zoals dat H. Roland Holst 'de samenleving in de middeleeuwen [beschouwde] als een organisatie met een in marxistische zin geringe mate van vervreemding, doordat er bijvoorbeeld nog ruilhandel bestond, waarbij kapitalisme en industrialisering niet waren georganiseerd als basis van de economie.' (p. 51) We lijken dan lichtjaren verwijderd van Hadewijch (en misschien zijn we dat ook wel, waarover later meer), maar Van Dijk doet hier aan vakgeschiedenis, introduceert haar onderwerpen breed, en vanuit dat perspectief zijn dit soort observaties op hun plaats. De laatste paragraaf van het eerste hoofdstuk geeft onder de

¹ Erik Kwakkel, 'Ouderdom en genese van de veertiende-eeuwse Hadewijch-handschriften', in: *Queeste* 6 (1999), 23-40. Wybren Scheepsma, 'Hadewijch und die «Limburgse sermoenen»: Überlegungen zu Datierung, Identität und Authentizität', in: Walter Haug & Wolfram Schneider-Lastin (red.), *Deutsche Mystik im abendländi-*

schen Zusammenhang. Neu erschlossene Texte, neue methodische Ansätze, neue theoretische Konzepte. Tübingen: Niemeyer, 2000, 653-682; *ibid.*, *De Limburgse sermoenen (ca. 1300): de oudste preken in het Nederlands.* Amsterdam: Bert Bakker, 2005, NLCM 26.

titel 'Hadewijch in de Nederlandse literatuur van het fin de siècle' een ruim overzicht van plaatsen waar Hadewijch wordt genoemd of waarmee aan haar wordt gerefereerd, zonder dat ze genoemd wordt (vgl. p. 62), in de literatuur in de tijd van Verwey. Vijf werken waarin Hadewijch ('zij het telkens op een andere manier', p. 62) een rol speelt worden door Van Dijk nader toegelicht. Mijn aandacht werd daarbij vooral getrokken door paragraaf 3.3, waarin Frederik van Eedens *Van de koele meren des doods* (1900) centraal staat. Van Dijk citeert een passage waarin hoofdpersoon Hedwig een droom heeft, waarin haar vriend op enig moment zegt: 'Dat is mijn heil, Hadewijch!'. Van Dijk citeert instemmend een studie van H. Stamperius (uit 1980), die schreef dat (parafrase van Van Dijk) 'Van Eeden met deze roman impliciet de seksuele opvoeding van vrouwen bekritiseert en de droom van Hedwig sluit [...] hierbij aan.' (p. 66). Van Dijk stelt vervolgens: 'Het is denkbaar dat Van Eeden zijn hoofdfiguur Hedwig genoemd heeft, om de verbinding met Hadewijch tot stand te kunnen brengen.' Bovendien vertoont de droom van Hedwig overeenkomsten van het zevende visioen van Hadewijch. Ik vind een dergelijke lezing interessant, maar ook gevaarlijk. Van Dijk begeeft zich hier op glad ijs, want ja, het zou kunnen dat Van Eeden zich liet inspireren door (wat hij kende van) Hadewijch – maar het zou ook niet zo kunnen zijn. Bewijs is er niet. Sterker, op p. 67 merkt Van Dijk op dat Van Eeden nooit iets over Hadewijch heeft gezegd of geschreven. Hoe waarschijnlijk is het dan nog? Uiteraard dekt Van Dijk zich in met de formulering 'Het is denkbaar dat', maar ze komt, lijkt mij, niet voor niets met de suggestie. Op deze manier legt Van Dijk in dit deel van haar studie overtuigende en minder overtuigende verbanden tussen de literatuur in de tijd van Verwey enerzijds en Hadewijch anderzijds.

Het tweede hoofdstuk van het proefschrift gaat over Albert Verwey. Verwey, zoon van een meubelmaker en al jong wees, leerde op jonge leeftijd (15) de literaire 'activist' Willem Kloos kennen en kwam via Kloos in de Amsterdamse literaire kringen terecht. Hij was betrokken bij de oprichting van *De Nieuwe Gids* in 1885, maar na Verweys veroving met Kitty van Vloten brouilleerden de heren zich en in 1890 trouwde Verwey met Van Vloten. Het huwelijk zorgde dankzij het Van Vloten-

familiekapitaal voor een hoge mate van financiële onafhankelijkheid. Verwey bleef publiceren, als dichter en als criticus, en werd in 1919 hoogleraar in Leiden. In 1937 (een jaar waarin van zijn hand nog edities van Vondel en de *Roman van Heinric en Margriete van Limborch* verschenen) overleed hij. Na een korte biografische schets besteedt Van Dijk aandacht aan Verweys poëtica door de jaren heen ('systematisch verzet tegen de uitgangspunten en percepties van het decadentisme', citeert Van Dijk Van Halsema op p. 94), aan zijn interesse in historische letterkunde, aan zijn religie-beleving en nog veel meer. Na deze introductie kent dit hoofdstuk nog twee paragrafen: 'Albert Verwey en de middeleeuwen' en 'Hadewijch in de correspondentie van Albert Verwey'. Beide paragrafen zijn ruim gedocumenteerd en staan vol interessante citaten. De brief waaraan de titel van het boek ontleend is, wordt op p. 124 besproken.

Het derde hoofdstuk is getiteld 'Hadewijch en de poëzie van Albert Verwey' en bevat analyses van gedichten die Verwey schreef over of naar aanleiding van teksten van Hadewijch. Van Dijk laat zien hoe Verwey regelmatig teksten van Hadewijch (bewust en mogelijk ook onbewust) als uitgangspunt nam voor zijn eigen poëzie. De lezer stapt daardoor in een 'perspectiefachtbaan', waarin we via de analyse van Van Dijk Hadewijch lezen door de ogen van Verwey. Dat is fascinerend, al loopt het af en toe onvermijdelijk door elkaar. Storend wordt het echter niet. In dit derde hoofdstuk is onder andere aandacht voor het gedicht 'Een nieuwe peis' uit de bundel *Het blank heelal* (1908) (met als mogelijk onbewuste bronnen het zeventiende mengedicht en diverse visioenen) en het verband tussen 'De konflikten van Hadewych' (uit *Goden en grenzen*, 1920) en een aantal strofische gedichten en brieven van Hadewijch. Bij die laatste ligt een verband (gezien de titel) uiteraard voor de hand. Na een editie van de tekst geeft Van Dijk een indruk van de kritiek die het gedicht kreeg, om vervolgens het gedicht strofe voor strofe te bespreken. Bij deze *close reading* maakt zij ook een minutieuze vergelijking met diverse teksten van Hadewijch. Zo behandelt Van Dijk ook 'De liederen van Hadewych' (uit *De weg van het licht*, 1922) en 'Aan een liefdezuster' (uiteindelijk gepubliceerd in *De maker*, 1924, maar al eerder (ca. 1890) geschreven), om tenslotte de teksten

van Verwey en de invloed van Hadewijch daarop met elkaar te vergelijken. Beelden van Hadewijch (b)lijken ruimschoots aanwezig in de werken van Verwey, al geeft Van Dijk ook aan dat Verwey daarnaast gebruik maakte van ‘van beelden uit Vondels *Lucifer* en Dantes *La divina commedia*’ (p. 190).

Na een fotokatern, met foto’s van Verwey, Van Mierlo en een aantal in het boek besproken middeleeuwse handschriften en brieven uit de tijd van Verwey, volgt hoofdstuk 4: ‘Hadewijch in het proza van Albert Verwey’. Hierin komen achtereenvolgens teksten aan de orde, die Verwey over Hadewijch schreef in zijn hoedanigheid als (literatuur)criticus, vertaler en hoogleraar. De derde paragraaf heb ik met enthousiasme gelezen: Van Dijk gebruikt hier persoonlijke aantekeningen van Verwey, een collegedictaat van diens student, later assistent J.M.C. (Miep) Bouvy en notities van oud-studenten als de latere Utrechtse hoogleraar W.A.P. Smit. Met die persoonlijke bronnen reconstrueert zij hoe Verwey college gaf over Hadewijch: wat vertelde hij en welke bronnen gebruikte hij daarvoor? Het gebruik van dit soort bronnen impliceert dat het gaat om perceptie – de vraag is eigenlijk niet: ‘wat vertelde Verwey?’, maar ‘wat wilde Verwey vertellen?’ resp. ‘wat van wat Verwey vertelde bleef hangen bij zijn studenten?’. Dat Van Dijk ook ruimte geeft aan dat soort bronnen, vind ik een sterk punt van deze studie.

Het vijfde en laatste hoofdstuk heeft als titel ‘J. van Mierlo en Dante; de lijnen komen samen’. Ook dit hoofdstuk zet Van Dijk weer breed op, met allereerst een bio- en bibliografische schets van Jozef van Mierlo (1878-1958), bij wie een combinatie van ‘fel catholicisme’ en ‘hartstochtelijke inzet voor de Vlaamse kwestie’ af en toe ‘blinde vlekken bij zijn wetenschappelijk werk’ veroorzaakten (p. 302). Van Mierlo schreef meer dan tweeduizend (!) artikelen, boeken en edities, waarvan er veel aan Hadewijch gewijd waren. Van Mierlo en Verwey kenden elkaar sinds 1921 en ze hadden vanaf dat moment regelmatig contact. In de tweede paragraaf gaat Van Dijk nader in op wat Verwey heeft geschreven over Dante Alighieri, o.a. op zijn vertalingen. De derde paragraaf is getiteld ‘De lijnen komen samen’ en (vanaf hier brengt Van Dijk de eerdere bouwstenen bij elkaar. Aan het eind van deze paragraaf stelt Van Dijk dat G. Brom ‘terecht [stelde] dat Albert Verwey Hadewij-

ch voor de kunstenaars interessant maakte.’ (p. 345). Dit deed hij had vooral in zijn proza. Daarnaast ‘schilderde Verwey Hadewijch eerder af als een mythologische figuur dan als een historische persoon’, althans voor zijn ontmoeting met Van Mierlo. En: ‘Voor Verwey was alleen maar dat gedeelte van Hadewijchs mystiek interessant, waarin zij beschrijft wat zij geschouwd heeft tijdens het ‘inden gheeste’ zijn. Zij deed dat binnen de traditie van de middeleeuwse katholieke mystiek, wat Verwey dankzij de geschriften van Van Mierlo ging begrijpen’ (p. 345). Verwey leunde dan ook vooral op Van Mierlo’s studies en terminologie in de colleges die hij erover gaf. Na een Franse samenvatting volgen de bijlagen, die in dit bestek ook zeker het vermelden waard zijn: het betreft teksten van Verwey over Hadewijch ‘die in de voorafgaande hoofdstukken aan de orde kwamen, zonder dat de volledige tekst ervan gegeven werd’ (p. 17). Opgenomen zijn diverse brieven over Hadewijch, brieven van Hadewijch die zijn vertaald door Verwey, en het genoemde collegedictaat. Alleen de bijlagen zijn al een reden dit boek op te zoeken!

Het boek heeft sterke en minder sterke kanten. Een evident sterk punt is de enorme hoeveelheid materiaal die bij elkaar gebracht is. Ik bedoel dan in de eerste plaats het materiaal van Verwey zelf; Van Dijk heeft een groot deel, zo niet het gehele oeuvre van Verwey en van veel van zijn tijdgenoten doorgelezen op ‘Hadewijchiana’. Veel daarvan is in dit proefschrift terug te vinden en dat maakt dit boek haast een naslagwerk voor iedereen die iets wil weten over Hadewijch in niet alleen het werk van Verwey, maar zelfs over de periode waarin hij actief was. Deze bespreking geeft niet de ruimte om alle namen te noemen, maar om een indruk te geven: het personenregister is zeven pagina’s.

Een tweede sterk punt betreft de gekozen invalshoek. Letterkundige medioneerlandici anno nu werken, zoals bekend, vooral synchroon: de Maerlantspecialist weet meer van Chrétien de Troyes, vaak zelfs meer van gotische architectuur, dan van de werken Vondel en Nijhoff. Diachrone studies zijn zeldzaam geworden in het vak dat ooit letterkundigen voortbracht die meerdelige standaardwerken over de complete vaderlandse literatuurgeschiedenis schreven. Dat kan ook wellicht niet anders in een tijdperk van specialisatie, maar een studie als die van Van Dijk is verfrissend en

vernieuwend in zijn 'ouderwetsheid'. Het stemt nederig om te zien hoe de interpretatie van bepaalde teksten (in dit geval die van Hadewijch) door de eeuwen heen verandert, ondanks de stelligheid waarmee elke interpretatie wordt gepresenteerd. De benadering van Van Dijk maakt dit boek meer dan een studie over Verwey en Hadewijch: het is een voorbeeld van vakgeschiedenis.

Kritiek kan men hebben op de opzet en opbouw van de studie. In de inleiding doet Van Dijk de doelen van haar studie uit de doeken: '[Er is] nooit onderzoek gedaan naar de invloed die Hadewijchs geschriften en de Hadewijchreceptie op Albert Verwey hebben uitgeoefend. Ook is niet nagegaan welke invloed Verwey heeft uitgeoefend op de bestudering van en de waardering voor Hadewijch en haar geschriften. Met dit onderzoek wil ik een bijdrage leveren aan de geschiedenis van de Hadewijchreceptie. Ik zal nagaan hoe Verwey is omgegaan met de historische Hadewijch, hoe hij persoon en werk van Hadewijch heeft geïnterpreteerd in zijn kritieken, vertalingen en colleges, en hoe hij de vragen beantwoordde die in zijn tijd rond Hadewijch speelden. Ook schenk ik aandacht aan de manier waarop hij Hadewijch in zijn poëzie verbeeldde.' (p. 14) Dit *mission statement* mist scherpte, wat bijvoorbeeld blijkt uit het gebruik van termen als 'een bijdrage leveren', 'nagaan' en 'aandacht schenken' (en ook op p. 14: 'hopen bij te dragen aan' en 'hopen inzicht te verruimen en verdiepen'). Dat gebrek aan scherpte zorgt er in het vervolg van het boek voor dat er veel informatie bijeen wordt gebracht, die steeds op zichzelf interessant is (zie hierboven bijv. mijn opmerking bij Roland Holst), maar weinig tot niets bijdraagt aan het onderwerp van het boek: 'De plaats van Albert Verwey in de Hadewijchreceptie' (ondertitel). De eerste twee hoofdstukken ('Hadewijchreceptie' en 'Albert Verwey') zijn (als genoemd) zeer descriptief van aard en brengen veel fascinerend materiaal naar voren, maar als op pagina 130 het hoofdstuk over 'Hadewijch in de poëzie van Albert Verwey' (3) begint, heeft de lezer eigenlijk alleen nog maar een inleiding achter de kiezen. Zonder iets af te willen doen aan het interessante van het bijeengebrachte materiaal, is de vraag of zoveel, soms voor het onderwerp niet direct relevante, informatie, niet wat al te veel van het goede

is en de lezer van de studie mogelijk zelfs afleidt van het onderwerp. Hoofdstuk 5 is wat dat betreft ook exemplarisch. De ondertitel 'De lijnen komen bij elkaar' lijkt toch synthese te impliceren, maar als de eerste zin van het hoofdstuk luidt 'Wie wil begrijpen wat Albert Verwey betekent in de receptiegeschiedenis van Hadewijch, kan niet om Jozef van Mierlo heen.', slaat bij mij de twijfel toe. Niet over het belang van Van Mierlo: dat die onmisbaar is in een studie over de Hadewijchreceptie rond 1900, lijkt me evident. Maar het verbaasde me dat hij dan pas vanaf p. 301 grondig wordt besproken. Vervolgens gebeurt in dit hoofdstuk wat ook in de rest van het boek gebeurt: met waarschijnlijk het laatste citaat als legitimatie neemt Van Dijk tien pagina's om op basis van secundaire literatuur de persoon Van Mierlo neer te zetten. Dat is natuurlijk interessant en gebeurt degelijk, maar ook hier vraag ik me af waarom het zo uitgebreid gebeurt. Er komt veel informatie voorbij, die voor het onderwerp van dit boek (niet Van Mierlo, maar Hadewijch en Verwey) niet direct relevant is. Van Mierlo is een fascinerend persoon in onze vakgeschiedenis en verdient zeker een biografie, maar dit is er, denk ik, niet de plaats voor. In het laatste hoofdstuk komen op die manier nieuwe elementen in het verhaal (naast Van Mierlo ook Dante) en van een synthese is eigenlijk geen sprake. Een concluderend hoofdstuk vinden we na dit hoofdstuk ook niet, waardoor deze lezer met een wat onbevredigd gevoel achterbleef. Het boek van Van Dijk brengt zeer veel informatie bij elkaar, maar door het gebrek aan scherpte in de opzet van het boek staat die informatie enigszins vrijblijvend naast elkaar.

Van Dijks '*Welk een ketter is die vrouw geweest!*' is een bijzonder boek. Het is een rijke bron van materiaal over Hadewijch en Verweys tijd en brengt dat materiaal vanuit een bijzondere perspectief bij elkaar. Daardoor ontstaan verbanden die met een andere invalshoek nooit gezien zouden zijn. Mediëvisten doen er goed aan dit boek eens ter hand te nemen, om te zien hoe interessant het *Nachleben* van hun studieobject kan zijn. Moge het hen inspireren tot navolging.

Adres van de auteur: Universiteit Utrecht, Onderzoekcentrum voor Geschiedenis & Cultuur, Trans 10, NL-3512 JK, Utrecht; g.bouwmeester@uu.nl